

неповнотою чи спотвореністю. Справа полягає в зібранні максимальної кількості даних на основі вивчення широкого кола джерел – бажано всіх джерел, що мають відношення до історії повсякденності. Такий метод дає більше можливостей для виявлення неточностей і спотворень у конкретних джерелах. Кожен вид джерел має свої слабкі і сильні сторони – при їх вивченні в комплексі та порівняльному аналізі є надія, що вони відкриють нам істинні факти – або хоч би дозволять максимально наблизитись до істини.

Ольга Коляструк

§ 2. Соціальна історія крізь призму повсякденності

На початку ХХІ ст. в українській історіографії поглиблюється процес переосмислення уявлень про суспільство та механізми його функціонування, про місце людини в ньому. Відповідно, різні сторони й аспекти соціальної історії підлягають глибшому науковому дослідженню і набувають дедалі більшої актуальності. Сучасний підхід не обмежується пізнавальними або оціночними критеріями, а враховує широкі культурні параметри, що включають ідеологічні, економічні, соціальні та індивідуальні фактори поведінки, а також мову, колективну пам'ять, менталітет, відчуття часу, символіку простору і т.п.

Зацікавленість реаліями щоденного життя суспільства зумовлена тим, що повсякденність є обов'язковим і невід'ємним підґрунтям соціалізації людини. Для соціальних істориків вона постає у функціонуванні суспільства як «природна», «самоочевидна умова людської діяльності»⁵. Без вивчення механізмів щоденного буття людини не можливе адекватне розуміння не тільки її приватної сфери, а й суспільного життя в цілому. Суспільство – це не просто сукупність індивідів, груп чи верств, це система загальноприйнятих ними стосунків, вироблення яких хоч і відбувається на індивідуальному рівні, передбачає суспільну адаптацію з урахуванням державної політики та ідеології, національно-культурних традицій, а також щоденних життєвих практик. Завдяки науковим досягненням етнографії, соціальної, історичної та культурної антропології сучасні гуманітарії дійшли висновку, що в усі історичні часи люди прагнули задовольняти свої потреби цивілізовано і відкрили універсальні способи організації життя, до яких відносять мову, гру, працю, одяг, житло, харчування. Поруч з універсальними для всіх суспільств і етносів були вироблені й локально-історичні способи організації життя: міфи, вірування, ритуали, традиції та звичаї. З'ясовується, що як перші, так і другі виробляються і проявляються у щоденних практиках. Можна

стверджувати, що європейська історія ґрунтується на традиціях повсякденності, культивованих століттями, що передавалися від покоління до покоління. Ці традиції закріплюються в мові, в міміці та жесті, в моді, манерах, оселі. Вони виступають основою етичних, естетичних і взагалі життєвих відмінностей, на підставі яких здійснюються пізнання й оцінка навколишнього світу. Врешті ці відмінності визначають національну ідентичність (у формі диференціації свого і чужого), статеву приналежність (на ґрунті поділу чоловічого та жіночого), ставлення до суспільства і держави, до роботи і розваг, до життя і смерті, до природи і людини. Увага до цих непомітних, але дуже важливих для існування суспільства форм повсякденного порядку є особливо актуальною для сьогоденної історичної науки.

Норми, вірування, зразки поведінки, мови, ритми праці та відпочинку утворюють основу порядку як суспільного, так і індивідуального життя людини. Відомі західні соціологи П. Бергер і Т. Лукман справедливо підкреслювали, що цілком впорядкована реальність повсякденного життя систематизована у зразках, які здаються незалежними від нашого розуміння і які накладаються на нього. «Реальність повсякденного життя виявляється вже об'єктивованою, тобто конституюваною порядком об'єктів, які були визначені як об'єкти до нашої появи на сцені. Мова, що використовується у повсякденному житті, постійно надає нам необхідні об'єктивації і встановлює порядок, у рамках якого набувають сенсу і значення і ці об'єктивації, і саме повсякденне життя»⁶, – писали вони. Ця повсякденна система порядку не є незмінною, а еволюціонує в ході суспільного прогресу. Вона змінюється наче непомітно, але так, що нові покоління успадковують комунікаційне середовище адекватно і мають можливість його трансформувати відповідно до своїх смаків, потреб. Історія не зводиться до перебігу політичних, економічних чи культурних подій, а охоплює різноманітні форми життя, спілкування і поведінки. Значимими культурними критеріями є вже не стільки ідеї, скільки реальні цілі, потреби, правила, ролі, комунікативні та семантичні коди спілкування⁷. У сучасному суспільстві все більш важливе значення набуває комунікація. Комунікація не зводиться лише до отримання та передачі інформації. Крім різноманітних повідомлень, констатації подій і пізнавальних суджень існує особливий клас висловлювань, які одночасно виступають діями, як, наприклад, вибачення, освідчення в коханні, клятва, наказ і т.п.

Отже, повсякденність – це зрозуміла реальність, фактичність, світ буденного життя, де люди народжуються і помирають, радіють і страждають, це світ анонімних практик, це звички, стереотипи, правила, думки і переживання людей, а також і їх поведінка, діяльність,

регульована нормами і соціальними інститутами⁸. На думку В. Сирова, повсякденність є передусім спосіб конституювання реальності⁹.

Ще донедавна повсякденне життя суспільства тлумачилось істориками як другорядне, маловартісне, не визначальне у його житті, ним можна було знехтувати як малою величиною, що істотно не спричиняється на дії соціальних інститутів і механізмів їх суспільної взаємодії. У межах класичних підходів соціального пізнання (представлених, зокрема, марксизмом, фрейдизмом, структурним функціоналізмом) повсякденність вважається за нищу реальність, значенням якої можна знехтувати. Вона суть поверхня, за якою криється певна глибина, або ж завіса з фетишистських форм, за якою лежить справжня реальність (економічні зв'язки і стосунки в марксизмі, «Воно» у фрейдизмі, визначальні для людської поведінки і світосприйняття стійкі структури у структурному функціоналізмі). М. Бердяєв, А. Камю, Г. Маркузе, Е. Муньє, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Фромм, М. Хайдеггер, О. Шпенглер, К. Ясперс та ін. ототожнювали повсякденне з «масовим», обивательським і розглядали його під знаком культурного занепаду, як спорожніле. Дослідник повсякденності виступав як абсолютний спостерігач, для якого живий досвід був лише симптомом цього глибинного шару соціальної реальності. До повсякденності у зв'язку з цим культивувалась «герменевтика підозри».

Така зневажливість до повсякдення зародилась у західній традиції ще в античній Елладі, де громадянин, як член і представник полісного суспільства, являв і утверджував себе у публічній сфері, оскільки тільки в ній мав можливість виказати свої таланти, чесноти, необхідні для слави і процвітання рідного міста (поліса). Саме у Греції започаткувались такі норми соціалізації. Колискою еллінського полісного суспільства був майдан, агора, як осереддя і символ соціального простору, як політичний, торговий і сакральний центр водночас. Полісна громадянська єдність і відповідальність виростала з публічності, вона також була результатом владних стосунків і зводилася до впорядкування посередництвом кодексів і угод, тобто норм і обмежень. Саме змагальність між громадянами в суспільному житті (агонізм), а не тільки в спортивних випробуваннях, як засадничий принцип грецького громадянського світу, позбавила повсякденне життя елліна значущості і самодостатності, оскільки не випадало чоловікові виказати свій хист у щоденно повторюваних вчинках і діях, таких зрозумілих і буденних, звичних і рутинних, нудних і звичайних, іноді брудних і непривабливих. Визначаючи необхідні умови набуття людиною своєї ідентичності, Аристотель наполягав на встановленні дистанції між «Я» та іншими, між «Я» і світом суцього. Лише простір публічності, у такому разі, надавав можливість ідентифікації, забезпечував свободу суб'єкта, здійснювану в небайдужому спостереженні й вільному

судженні. Отже, суб'єктивність була підпорядкована законам єдності, що задавалися публічністю, тобто сформована соціальними практиками¹⁰.

Оскільки у звичному (повсякденному) опозиція «Я – інший» взагалі втрачає свою доцільність, не є виправданою, то для особи цей світ, що «байдужий» до неї, має сумнівну цінність. Звідси й походить презирство до повсякденності, побуту, приватного світу дому як тієї сфери, яка розмиває воління, розсіює суб'єктивність. Уже в античності цей факт знаходить своє вираження в протиставленні людини як громадянина (*polites*) і приватної особи, господаря дому (*idiotes*), протиставленні, що утверджує пріоритет і значимість першого на протигагу другому. У просторі дому суспільні кодекси не те щоби зовсім втрачають свою силу, але істотно послаблюються. Дім, приватне життя, світ повсякденних турбот – це свого роду укриття від загально проникного світла публічності. Тут людина якоюсь мірою уникає необхідності «стояти і вистояти», чинячи опір зовнішнім, владним силам і формуючись під їх впливом¹¹. Водночас, оскільки людина немислима без дому (неможливо «струсити пил» повсякденності з ніг раз і назавжди), то в західній культурі склався двоїстий підхід до повсякденності, певна поблажливість до наявності цієї сфери буття.

У середньовіччі повсякденність набула ще більшої нігілізації через низку причин. По-перше, щоденне життя жодною мірою не підлягало сакральній легітимації (земне – мить, небесне – вічність), навіть більше: буденний гріховний світ загрожував духовній довершеності, заважав сходженню до божественних істин. По-друге, повторювана зрозумілість повсякдення, її банальність, позірна нескладність і доступність стали тлумачитись як вульгарність (*vulgate* – простонародний) на протигагу і вищому таїнству життя, і когнітивним принципам схоластичної науки.

У добу Відродження з її ідеальним антропоцентризмом і титанізмом повсякденність, не виліковна від буденних дріб'язкових турбот, не позбавлена бруду стосунків і ницості вчинків та дій пересічної людини, остаточно набула окреслень закритої сфери і була протиставлена відкритій – теренам високої культури¹².

З огляду на вище означені причини повсякденність трактується класичною філософською традицією Заходу як анонімно-усереднений модус соціальності, як несправжня сфера людського буття, тому тема повсякденності посіла периферійне місце в системі класичного філософського знання, набула в ньому маргінального характеру. Відповідно, в усіх гуманітарних науках не було сформовано зацікавленості до буденного, в тому числі й в історії.

Історики дійдуть об'єктивації теренів щоденного життя лише в останній третині ХХ ст. Письменники зацікавляться ним і запропонують розгорнути

предметні описи в добу «великого роману» XVIII ст. Та вперше в історії культури непримітну прозу повсякдення на подіум особливого пошанування піднесли у XVII ст. «малі» голландці своїм побутовим малярством. «Малі» – бо у них уже був великий (без жодних лапок) Рембрандт, бо їх було багато, по-різному талановитих і плідних, бо вони знехтували академічною традицією й жанровою ієрархією, бо вони замість античних, біблійних, історичних, героїчних сюжетів заходилися масово і добросовісно зображувати звичайне життя: веселі й галасливі кампанії міських пиятик і картярів, домашній затишок бюргерського помешкання, де дівчина зосереджено мережить складний візерунок, де точиться розмова між подружжям по закінченні робочого дня, де знесилене спить хворе дитя, де учитель дає урок географії чи музики, де кредитор підраховує відсоток денного успіху, де газдиня готує обід... – просто звичне, звичайне, щоденне, банальне – не виключне, не парадне, не офіційне, не публічне життя. Пізніше О. Пушкін назве цей вид малярства «строкатим сміттям».

Звичайно, нам можуть видатися нудними і монотонними численні картини «малих» голландців з чистенькими кімнатками, з охайними хазяйками у біленьких чепцях, анемічні дівчата в оторочених хутром жакетах і атласних спідницях, що читають листи, п'ють бокал лимонаду, добирають ноту на клавесині. Але не будемо поспішати з висновками. Ці живописці вглядалися в життя звичайної людини, роблячи його вартим уваги. Гегель писав: «Цей багатий почуттями, здатний до мистецтва народ прагнув і в живописі радіти такому ж здоровому і разом з тим довершеному, приємному спокою свого життя»¹³. Звернення до самих різних сторін щоденного життя, її поетизація й становлять головну характеристику голландського малярства XVII ст.¹⁴. Висока майстерність митців, оптимістичний характер, м'який ліризм надають картинам «малих» ту принадність, що не тільки виправдовує їх існування, а й підносить їх до рівня спеціального дослідження.

Слід зауважити ще на одній особливості. Вони писали такі банальні сцени попри те, що країна щойно видряпалась з-під іспанського панування, воювала з Англією, виборюючи першість в Атлантиці, потерпала від неврожаїв та інших пошестей. Разом з тим митці не тримались виключної теми й ідеального канону, в їх картинах немає ідеалу й змістової домінанти: все рівноцінне за значенням: і начиння будинку, і чепурна вуличка, і нехитре дозвілля родини, і небагате щире частування гостей, і зацікавлена розмова перехожих, і ринкова площа з її гамором і строкатим товаром. Коротко кажучи, в об'єктиві – життя людей і речей – справжній потік життя. Справа саме в ньому, а не у конкретних подіях, що його складають.

Пензлем «малих» голландців був створений масовий реалістичний повсякденний автопортрет цілого народу, котрий самовиразився не через ототожнення з визначними подіями, а через свій і тільки конкретно свій – без відсилань до міфічних архетипів й історичних взірців – образ і уклад. Такий демократизм був результатом глибокої національної самоповаги молодій нації, водночас, і великої гордині¹⁵. Варто додати – самодостатності, самоідентифікації. Цілі альбоми XVII ст. списані типами – це переліки, класифікації, що, по суті, є знаком позитивістського міркування, «обмацування» світу (емпіричне дослідництво), найменування явищ і предметів. У голландців багато ринків, комор, кухонь, їжі. Кухня – круговорот буття, перехрестя життя, не більше (але й не менше!).

Лише століттям пізніше великий енциклопедист і просвітник Ж.-Ж. Руссо влучно резюмував: «Потрібно бути великим філософом, щоб одного разу помітити те, що бачиш щодня». Філософи-просвітники на чолі з Д. Дідро у першому наближенні зрозуміли, що існує залежність між технологіями виробництва і типом панівної у суспільстві думки, Гегель розглядав людську діяльність не тільки як духовну, а й трудову. В середині XIX ст. – до епохи «загибелі богів» і «повстання мас» – у системі ціннісних протиставлень з аристократичним (ієрархічно-високим), офіційним (державним), інституціалізованим, святковим тощо стала оформлюватися семантична галузь повсякденного.

До перших спроб осмислити онтологічну природу повсякденності належить «філософія повсякденності» російського мислителя В. Розанова, яку він розумів як місце, дім, обжитий простір, де народжується і зростає людина як самодостатня особистість. Саме в ньому людина стає причетною до світу, долає дистанцію, виліковується від антропоцентричної зверхності. В. Розанову належить заслуга повернення давно забутої істини: вічне живе в повсякденному, немає межі між буденним і сакральним. Навіть більше того: вічне дане нам тільки в повсякденному, тут і тепер, у плінних подіях, дрібницях, «павутинках побуту», в просторі дому. Для В. Розанова справжнє дане нам тільки через повсякденне, а не в навмисних потугах розуму і гіпотетичних екстремальних «межових ситуаціях»¹⁶. Він визнає єдиним розділ: простір дому і вороже «зовнішнє місце», від якого слід берегти себе і свій дім. В. Розанов не поділяв західного розуміння повсякденності як «зворотного боку» офіційної культури, надаючи їй самостійного буттєвого статусу. Він звільнив повсякденність з-під «рабської залежності» від публічності, а тим самим, його розуміння повсякденності відходить від ідеологічного штампуг прогресистської свідомості. До наукових передтеч історії повсякденності також відносять данця Ф. Трелс-Лунда і голландця Й. Хейзінгу.

Не можна не визнати, що в соціально-історичній теорії К. Маркса є сюжети і підходи, котрі дозволяли тлумачити людську повсякденність як складну, «багатшарову», «зачакловану». Однак, відповідно до телеологічних начал марксистської думки, наукове пізнання – воно ж і перетворення суспільного життя (!) – передбачало категоричне подолання позасвідомих начал, обов'язковий збіг теорії і практики, досконалу побудову загальної універсальної практики. Тим самим і для дослідника, і для історичного діяча повсякденність правила завісою, за якою знаходиться справжня реальність економічних стосунків і зв'язків, тобто повсякденність була лише світом хибних форм¹⁷.

Радикальним поворотом в історичній науці, що сприяв формуванню історії повсякденності як напряму спеціальних історичних студій, була зміна дослідних пріоритетів і методологій у середовищі французьких істориків, де найбільш гостро була усвідомлена загальна криза позитивізму. Йдеться про діяльність М. Блока і Л. Февра зі «Школи «Анналів»», котрі першими визнали необхідність антропологізації історичної науки, повернення на її сторінки людини як історичного суб'єкту, що був втрачений, розчинений у глобальних політичних, економічних подіях і процесах. Вони виступили проти спрощеного детермінізму і лінійної схеми причинно-наслідкових зв'язків історії, піднесли питання про необхідність вивчення глибинних підстав дій та вчинків людей, заклали підстави для вивчення менталітету.

Остаточна легітимація проблематики повсякденності в історичній науці пов'язана з Ф. Броделем. Він показав, що умови повсякденного існування людини, той культурно-історичний контекст, на тлі якого розгортається життя людини, його історія, спричиняють вирішальний вплив на вчинки та поведінку людей. Ф. Бродель пише: «Висхідним моментом для мене була повсякденність – та сторона життя, в яку ми буваємо втягнутими, навіть не даючи собі звіту, – звичка, чи навіть рутина, це тисячі дій, що протікають і закінчуються наче самі по собі, виконання яких не вимагає нічиїх рішень і котрі відбуваються, по правді кажучи, майже не зачіпаючи нашої свідомості. Я гадаю, що людство більш ніж наполовину занурене в такого роду повсякденність. Незліченні дії, передані в спадок, накопичені без будь-якого порядку, повторювані до безконечності, перш ніж ми прийшли у цей світ, допомагають нам жити – і водночас підкорюють нас, чимало вирішуючи за нас впродовж нашого існування. Тут ми маємо справу зі спонуканнями, імпульсами, стереотипами, прийомами і способами дії, а також різними типами зобов'язань, що змушують діяти, котрі почасти, причому частіше, ніж ми це можемо уявити, занурюються до самих незапам'ятних часів <...>. Мені хотілось побачити самому і

показати іншим цю зазвичай ледь помітну історію – наче злежану масу буденних подій – зануритися в неї і опанувати її»¹⁸.

Інший анналіст А. Лефевр розглядав повсякденність як «справжній локус творчості, де створюється як усе людське, так і сама людина». А. Шюц називав повсякденність «верховною реальністю». «З самого початку, – писав він, – повсякденність постає перед нами як смисловий універсам, сукупність значень, котрі ми маємо інтерпретувати для того, щоб здобути опертя у цьому світі, прийти до згоди з ним»¹⁹.

Загострена цікавість до повсякденності сьогодні – ознака зміни парадигм, зламу, що супроводжується критикою глобальних пояснювальних схем, глобальних соціальних і культурних проєктів, прагненням до пошуку нових засад історичної науки, спротив проти репресивності класичної науки, класичних соціальних інститутів, підвищеною цікавістю до культурної плоти історії²⁰. Вона відкриває значно більші перспективи, ніж традиційна історія. Сама природа об'єкту, який досліджує історія повсякденності, наче «зсередини» змінює ставлення дослідника до того, що він знає, до самої ідеї пізнання соціального світу.

Директор Сорбонського Центру досліджень повсякденного життя М. Маффесолі трактує піднесену увагу до повсякденності як ознаку обвалу великих пояснювальних схем минулого²¹. Він пропонує вийти за інституційні межі й шукати опертя у тому, що у класичній науці розглядалось як зневажливо мале.

Російський культуролог В. Лелеко відзначає, що повсякденність у європейській культурі другої половини ХХ ст. набула нової якості під впливом науково-технічного прогресу. Повсякденне життя починає претендувати на високу культурну значущість, висувається на авансцену суспільного життя, знаходиться у центрі суспільної уваги²².

Увага вітчизняних істориків до щоденного життя спонукана зламом повсякденного життєвого укладу величезної кількості людей, що стався внаслідок розпаду СРСР. Водночас норми радянської повсякденності не подолані революційними змінами суспільного і державного ладу, вони в різних проявах і дозах продовжують визначати поведінку людей, їх вибір, впливають на ціннісні орієнтири. По-друге, концепції модернізму чи тоталітаризму, у межах яких відтворювалось радянське минуле, не надали вичерпного пояснення феномену історії країни Рад. Пануючий від здобуття самостійності України державницький підхід у національній історії донедавна також залишав на узбіччі історичної аналітики повсякденні реалії. Нині починає утверджуватись розуміння того, що хід історії залежить не тільки від «великої політики», а й повсякденних практик пересічних людей. Тому подальше зневажання «негаласливою» сферою життя не виправдане.

Усвідомлення в сучасній філософії, соціології та історії повсякдення як особливо значимої сфери, з одного боку, почасти повертає їй втрачений статус і, з іншого, показує в ній соціальний і етичний вимір в сучасності. Історик Л. Беловінський визначає повсякденність як «поєднання різних видів спеціалізованої і буденної діяльності, детермінованої ціннісними орієнтаціями людини». Історію повсякденності він трактує як «інструмент», що дозволяє перейти до вивчення і опису цілісних культурно-історичних процесів, орієнтованих... на людину»²³.

Історики повсякденності інтегрують різні види позанаукового соціального знання, проливаючи світло на всі ці уламки і фрагменти, банальності й вульгарності, котрі й складають зміст існування. З'ясовується, між тим, що в новому матеріалі і новою мовою виражена стара ідея: маси справді є рушійною силою історії, але мотивує їх діяльність зовсім не правильна теорія. Навпаки, звичайний досвід – ось локомотив людської історії. Це – галузь, де факти, повторюючись, перетворюються в структури, де виникає сподівання на новачку і водночас забезпечується стабільність соціального функціонування²⁴.

При вивченні світу повсякденності дослідник вдається до аналізу життєвого процесу, спираючись на певні соціальні інститути (школа, храм, ринок, театр, вулиця), хоча йому від самого початку ясно, що повсякденні практики не втілюються в жодному офіційному інституті. Вони утворюють своєрідні «вільні зони», захищені або ті, що бороняться від інституційних тисків²⁵. Дослідити цей простір «вільних зон», навчитися розбиратися в його рушійних силах, вміти бачити, як вони тиснуть на людське існування і діяльність, знати закономірності цих процесів у реальному втіленні, а не абстрагованому з суспільних відносин, і спостерігати живу еволюцію суспільства – ось завдання, до яких підійшла сучасна історична наука. Історія повсякденності передбачає зосередження уваги на поведінці, обрядових практиках, поглядах, уявленнях і формах повсякденного опору, опозиційності аж до державно-корпоративних взаємовідносин, а також на самосприйнятті суб'єктів дослідження. За допомогою останньої дослідник намагається поглянути на події та явища з урахуванням позицій її дійових осіб, що знайшло означення в такій категорії, як людський вимір. Той, хто займається повсякденністю теоретично, виходячи зі сприймання повсякденного життя як цінності, ніколи не буде прирівнювати теорію до реальності, патерналістськи ставитися до чужої чи власної повсякденності. Для нього немислима ситуація поділу світу на «ми» і «вони», де «ми» завжди праві, а «вони» – ні. Йому чужий погляд мудрих і всепроникних «ми», що судять історію з безпечної історичної відстані. Така позиція веде до розуміння неможливості вести теоретичну роботу в полюсах прославляння-викриття. Сам дослідник відчуває себе безпосередньо

включеним до живого історичного ланцюга і бере на себе відповідальність за діяння попередників і сучасників.

Якщо досліджувати радянську історію з точки зору повсякденності, то виявиться, що більшовицькі теоретики не прилетіли з Марсу, що сталінізм породжувався і зміцнювався у «теплій плоті» повсякденного існування. Тоді, ймовірно, виникає розуміння того, що біди нашого суспільства пов'язані не з діями прихованого ворога, а з мутаціями в клітинках цивілізації, що історія повторюється тому, що не змінюємося ми самі, що за ідеологією насилля над повсякденністю стоїть своя повсякденність²⁶. Саме практика повсякденного життя (якою, як з'ясувалось, «перевіряється» будь-яка соціально-історична теорія) «перекинула» марксистсько-ленінське вчення і саму конструкцію побудованого соціалізму. Процес «оповсякденювання» історичної дійсності, на думку німецького філософа Б.Вальденфельса, є всього лиш інструментом, що дозволяє уточнювати і ускладнювати існуючі моделі минулого.

Водночас, «імпресіонізм» повсякденності неминуче змушує дослідників до осмислення її феномену в зв'язку з реаліями неповсякденного життя і навіть всупереч їм. Однак через багатолічність повсякденності і, як наслідок, розмаїття дослідницьких завдань та використовуваних методологій, її численні тлумачення, по суті справи, не можна звести до спільного знаменника²⁷. Звичайно, існували і продовжують існувати різновиди соціального пізнання, не пов'язані з вивченням світу повсякденності безпосередньо. Однак з огляду на методологію пізнання важливим залишається питання про зіставлення соціального знання з первинними значеннями у складному космосі людських діяльностей. Ми повинні завжди повертатися до «забутої людини», чий почуття, уявлення і діяльність лежать в основі руху будь-якої соціальної системи.

При всій «академічності» наукових суперечок про поняття «повсякденність» ніхто не наважиться заперечувати, що нині в системі знань про минуле існує напрям, представники якого сполучають елементи матеріальної і духовної культури, вивчаючи житло, одяг, сім'ю, дозвілля, харчування, народження, смерть. Це історія маленьких життєвих світів, своєрідна альтернатива дослідженням, зосередженим на глобальних політичних подіях, суспільних структурах і процесах. Однак не слід вважати, що історико-соціальний аналіз намагається подати рух цивілізації як безладне нагромадження локальних побутових картинок. Навпаки, він спрямований на виявлення об'єктивних культурно-психологічних характеристик зовні буденних сторін людського життя. Ментальні установки особи, її поведінкові стереотипи значною мірою складаються під впливом повсякденності²⁸.